
Vakbondsactie: een spel in vele bedrijven

R. Kroes

- T. Akkermans, (red.), **Facetten van vakbondsbeleid**. Alphen: Samsom, 1977.
- P. Coomans, T. de Jonge, E. Nijhof, **De Eenheidsvakcentrale (EVC) 1943-1948**. Groningen: H.D. Tjeenk Willink, 1976.
- M.J. Huiskamp, **Shop Stewards en arbeiderszeggenschap: Een onderzoek naar arbeidsverhoudingen in de Britse metaalverwerkende industrie 1830-1975**. Samson, Alphen 1976.
- C.J. Rijnvos, **Democratie en vakbeweging: Een kritische studie over de Nederlandse werknemersorganisatie**. H.E. Stenfert Kroese, Leiden 1977.

Onder de facetten van de vakbeweging die bovenstaande vier studies belichten, is er een dat gezamenlijke bespreking rechtvaardigt: de spanning tussen democratie en oligarchie, die sinds de klassieke studie van Michels een blijvend onderwerp van aandacht in vakbewegingsstudies vormt. De balans van beide kan velerlei tijdelijke vorm aannemen, logisch uiteenlopend van strikt centralisme naar een uiterste van decentralisme in de vorm van volstrekte eigenmachtigheid van groepen arbeiders op hun werkplaats in de behartiging van hun belangen en verlangens. Niet alleen de historische werkelijkheid vertoont deze verscheidenheid aan patronen, ook de waarneming en definiëring van deze vakbewegingsverschijnselen lijkt onderhevig aan genoemde spanning. Zo zal men bij zijn definitie van vakbeweging zich kunnen richten op de georganiseerde of, nog beperkter, de 'erkende' vormen van vakbeweging en daarbij de ogen sluiten voor wat zich aan roerselen en 'beweging' voordoet buiten dit kader. Men kan anderzijds zijn definitie zo ruim kiezen dat ook deze verschijnselen er mede in 'begrepen' zijn. De keuze voor een van beide definities is dan ook niet vrijblijvend: ze verraadt een zienswijze en een programma.

De bundel van Akkermans e.a. lijkt ingegeven door de tweede, ruimere zienswijze, en kan zich daardoor vrijelijk bewegen over het hele bereik van patronen van zeggenschap, van strikt vakbondscentralisme naar wat in Nederland het grensgebied vormt tussen georganiseerde zeggenschap en anarchistisch actiepotentiëel: de afzonderlijke werkplek in de bedrijven. In zijn inleidende begripsbepaling lijkt Akkermans even te aarzelen; een analogie met het voetbal zet hem even op het verkeerde been. 'Voetbal', zegt hij, 'wordt echter niet alleen "gespeeld" door de KNVB, of de clubs, maar ook, en vooral door de voetballers op het veld.' En hij laat daarop volgen: 'Zo wordt vakbeweging niet slechts tot uitvoering gebracht door de FNV, of een bouwvak-bond, maar ook (in de eerste of de laatste plaats?) door de leden (sic!) op de werkplek.' Pas later moet hem door het hoofd hebben gespeeld dat voetbal (ook, en vooral?) door straatvoetballers wordt bedreven; een bladzijde verder verruimt hij immers zijn blik en schrijft: 'Tenslotte zijn er de werknemers als spelers die zich organiseren in de betekenis van zelf een organisatie vormen (...) Voorbeelden van deze vereniging of associatie zijn spontane acties (...)'

Elk der patronen van grotere of geringere centralisatie vindt, zoals vele hoofdstukken van

dit boek illustreren, zijn plaats in een complex netwerk van factoren, arbeidsmarktverhoudingen, economische-technologische productieverhoudingen, politieke verhoudingen. Deze samenhangen zijn zeker niet zo eenvoudig te ordenen als Akkermans doet in zijn bewering dat bij het democratische type van vakorganisatie het beleid zich meer op belangenbehartiging zal richten en bij het oligarchische type meer op mede-verantwoordelijkheid voor het maatschappelijk bestuur. Het voorbeeld van de Amerikaanse vakbeweging kan er toe dienen dergelijke simpele voorstellingen te corrigeren; in Amerika zien we juist een verregaand oligarchische, zometer autocratische structuur, die toch zijn duidelijkste taak in onomwonden 'business unionism' vindt.

Los van deze voorbarige samenvatting echter, die op de geschakeerde inzichten van het boek ook zeker geen recht doet, dient Akkermans' hoofdstuk op heldere wijze het doel dit vlottende terrein van organisatievormen, actieformen, spelers en van zienswijzen op het spel in kaart te brengen. Het bereidt de lezer voor op het volgen van de verschuivende uitkomsten van de spanning tussen centralisme en democratie, ook in andere hoofdstukken dan de twee die uitdrukkelijk onder het hoofd 'democratisering van bedrijf en bond' staan. De twee hoofdstukken die op de inleiding volgen, brengen het verschijnsel van de Nederlandse vakbeweging nader in beeld, beknopt en helder, zo naar ledental als naar karakteristiek optreden: steeds sterk op overleg gericht, zij het met een verschuiving van overleg naar onderhandeling in de wat meer afstandelijke opstelling van de vakbeweging sinds het begin van de jaren zeventig. De veranderde strategie van de Nederlandse vakbeweging die we hieruit kunnen lezen, vindt een heldere uitleg in met name de hoofdstukken van Leijnse en Van Waarden. Betrekkelijk onomwonden en zonder gewichtige omhaal plaatst laatstgenoemde deze verschuiving van centraal overleg naar de toegenomen rol van de afzonderlijke bonden in de loononderhandeling tegen de achtergrond van wijzigingen in de economische structuur van het Nederlandse bedrijfsleven en zijn toegenomen interne differentiatie naar productiviteit en arbeidsintensiviteit, met alle processen van concentratie en bedrijfsssluiting vandien. Ook brengt de schrijver veranderingen in vakbewegingsstrategie in verband met factoren als conjunctuurverloop en politieke constellatie. Niettemin neemt de schrijver, ondanks alle 'distantieretoriek', zoals hij het noemt, nog tal van vormen van actieve medeverantwoordelijkheid voor macro-economisch beleid waar en is de verbale afwijzing van participatie in overlegorganen het meest naar de letter te nemen waar het organen betreft op lagere niveaus, zoals de ondernemingsraden. Hij vermoedt echter dat hier de afwijzing meer op tactische dan op principiële gronden berust, voorzover de vakbeweging als zodanig van deze organen is buitengesloten en er personele noch organisatorische banden mee heeft.

Speciaal voor het loonoverleg maakt Leijnse de verschuivende balans op van centralisatie en decentralisatie. Hij nuanceert zorgvuldig de betekenis van het begrip decentralisatie en toont hoe een decentralisering binnen de vakbewegingsorganisatie, van beoordelen, beslissen en optreden, zeer wel in dienst kan staan van gecentraliseerd, landelijk loonoverleg. Niet noodzakelijk betekent decentralisering in een opzicht ook decentralisering in ander opzicht. Overigens is, zeker in vergelijking met een land als Engeland, de reikwijdte van processen van decentralisering tamelijk beperkt en reiken ze zeker niet tot een niveau van zelfstandige onderhandeling over lonen en arbeidsvoorwaarden binnen afzonderlijke bedrijven. Dat gegeven vormt een hoofdlijn in de geschiedenis van de georganiseerde vakbeweging in Nederland, nog eens bevestigd in de naoorlogse periode toen, in ruil voor erkenning en aanvaarding als partner in centrale overlegorganen, de vakbeweging uitdrukkelijk afstand deed van een streven naar eigen zeggenschap van de werknemers in de bedrijven. De bundel gaat voorts nog in op de internationale vakbeweging en de relatie tussen deze en de multinationale ondernemingen. Ze besluit met documentatie over de

jaren 1970-1976. Al met al levert ze een voortreffelijk overzicht en een heldere inleiding in deze verscheiden facetten van vakbondsbeleid.

Op een enkele uitzondering na gebeurt dit met een verheugend gebrek aan vooringenomenheid. Slechts een enkele maal, en dan niet overtuigend, betreden traditionele boemannen als de kapitalist het toneel. Een voorbeeld geeft de bijdrage van Wallenburg, die in het personeelsbeleid en de sociale dienst van particuliere ondernemingen vooral een oliënde en cosmetische functie herkent voor betere inschakeling van de arbeider in het maximaliseringsstreven van de kapitalist. Moet die ratio nu zo nodig vermeld, vraagt men zich af. Gelden voor de groeiende overheidssector, of voor het bedrijfsleven in Oost-Europa bijvoorbeeld, niet vergelijkbare problemen van vervreemding, verveling, verzuim, zonder dat hier een opjagende, uitbuitende kapitalist te herkennen valt?

Het zwakste stuk tenslotte, van Huige, handelt over loonbeleid en economische veranderingen. Omwille van een vooropgezet argument haalt hij zeer ongelijksoortige en willekeurig gekozen macro-economische cijfers aan, husselt hij genadeloos begrippen als lonen en loonkosten dooreen en wekt voortdurend tegenspraak, al zou het hier tevervoeren daar in detail op in te gaan. In algemene zin zou het bezwaar kunnen luiden dat hij steeds uit complexe samenhangen met tal van terugkoppelingseffecten slechts die enkele verbanden plukt die in zijn betoog passen.

Het terrein dat Leijnse aanwees als vrijwel onbetreden door de Nederlandse vakbeweging – actie binnen het afzonderlijke bedrijf – vormt het centrum van de aandacht in Huiskamps studie over de Engelse *shop steward*. Confrontering van deze studie met opmerkingen van Leijnse kan al meteen dienen tot rechtzetting van een misleidende suggestie van laatstgenoemde. De ‘shop stewards’-organisaties berusten, volgens hem, op het principe dat in iedere werkplaats of afdeling het *totale* personeel (sic) een vertegenwoordiger kies (de shop steward) (zie p. 158). Dat wekt bij de lezer de suggestie van een autonome vakorganisatie, buiten het institutionele bereik van de landelijke vakorganisatie en daar slechts op niveaus buiten en boven het bedrijf zijdeling mee verbonden. Die suggestie is onjuist: slechts de leden van een vakbond in een bedrijfsafdeling kiezen hun shop steward, zelf ook lid van die bond. Slechts bij een organisatiegraad van honderd procent – overigens niet ongewoon – geldt Leijnse’s uitspraak. Ze gaat ook dan voorbij aan het gegeven – evenmin ongebruikelijk – dat meer dan één vakbond in een bedrijf het personeel organiseert en dat dan elk der ledengroepen, hoewel bijvoorbeeld uit een afdeling, ook elk zijn shop steward kiest.¹ Dergelijke verwevenheid met organisaties buiten het bedrijf verplicht de beschouwer dan ook van meet af aan de blik wijder te richten dan op het bedrijfsgebeuren alleen. Huiskamp maakt het zich daarbij niet gemakkelijk. Niet alleen reikt zijn behandeling ver terug in de tijd, tot 1830, hij wil ook voor die gehele periode, in hun onderlinge wisselwerking, ontwikkelingen schetsen die men doorgaans gescheiden behandeld vindt – ontwikkelingen in de technisch-organisatorische structuur van de Britse metaalverwerkende industrie als bedrijfstak, ontwikkelingen in werksituaties binnen de bedrijven, ontwikkelingen in de vakbeweging en de arbeidsverhoudingen, nationaal, voor de bedrijfstak, en op bedrijfsniveau, en ontwikkelingen in de politieke context. Het levert een complexe partituur op, die in de uitvoering door Huiskamp echter iets weg krijgt van een stuk voor vier handen bewerkt voor de linkerhand. Zijn betoog blijft zeer schematisch, zijn redeneertrant is nogal kortademig en blijft voortdurend achter bij zijn alinea-indeling. Zeker een vergelijking met het stuk van Van Waarden uit het zojuist besproken boek laat zien hoeveel ongedwongener men aandacht voor complexe samenhangen in een betoog kan verwerken. Huiskamps boek is moeilijk leesbaar en als intellectuele exercitie tamelijk schools. Dat is jammer, want wie de gortdroge verhandeling ten einde toe volgt, ziet zijn moeite wel beloond.

Voor de geordende beschrijving van herkenbare stadia in de al genoemde ontwikkelingslijnen voert Huiskamp een aantal typologieën in. Voor veranderingen in de mechaniseringsgraden en daarmee verbonden wijzigingen in werksituaties, naar autonomie, geschooldheid, belasting, en mogelijkheid tot onderlinge contacten, verlaat Huiskamp zich op een typologie van Kern en Schuman. Maar ook de organisatie van het productieproces bepaalt de werksituatie; beslissingen over loonsystemen, mechanisering en later automatisering gaan gepaard met de invoering van organisatorische beheersingsmiddelen van de arbeid. Deze ontwikkelingen – algemene kenmerken van een moderne, industriële produktiewijze, kapitalistisch of anderszins – verbindt Huiskamp nodeloos met het bezit van produktiemiddelen. Dat is een vorm van 'begging the question' en Huiskamp verzeilt dan ook in een cirkelredenering als hij aan 'bezit van produktiemiddelen' equivalent acht het 'beheer van produktiemiddelen'. Want wat is beheer; waaruit blijkt het anders dan uit zijn gevolgen – het succesvol beperken van de gedragsalternatieven van anderen, in casu de arbeiders? De afwezigheid van een kapitalist-ondernemer betekent lang niet altijd de afwezigheid van beheer over de produktiemiddelen door anderen dan de arbeiders. Zeker voor een land als Engeland met zijn genationaliseerde industrieën zou een genuanceerder benadering gewenst zijn, juist omdat vele problemen die Huiskamp in de niet-genationaliseerde sector van de metaalverwerkende industrie behandelt en die hij in verband brengt met de zelfstandige rol van de ondernemer, aanhouden na nationalisering, zoals bij British Leyland, of ook voorkomen in genationaliseerde andere bedrijfstakken. Voor een typologie van arbeidsverhoudingen geeft Huiskamp tenslotte aan dat deze in de tijd kunnen variëren naar partners: vakbonden/ondernemersfederaties, arbeiders/ondernemers; niveau: bedrijf, bedrijfstak; onderwerp: arbeidsvoorwaarden, inrichting van het productieproces; en naar methode van vaststelling: eenzijdig, gezamenlijk, overheid.

Al deze typologieën dwingt Huiskamp vervolgens zo in de pas dat hij in de ontwikkeling van de Britse metaalindustrie drie perioden met twee 'breukvlakken' meent te kunnen ontwaren, die voor de geschiedenis van het *shop stewards*-optreden drie fasen met zich brengen, waarvan er zich echter twee voordoen tussen het eerste en tweede breukvlak. Het hele woord breukvlak is nodeloos zwaar en ook onjuist, want Huiskamp noemt enige ontwikkelingslijnen die zich over een breukvlak heen ongebroken hebben voortgezet. Speciaal deze behoefte zijn historisch betoog een strak keurslijf aan te leggen schaadt niet alleen de elegantie van het betoog, het veronachtzaamt strikt historische coincidenties en configuraties. Zo bij het hoogtij in de *shop stewards*-beweging tijdens en heel kort na de Eerste Wereldoorlog, historisch uniek en daardoor veeleer 'episode' dan 'faze', zoals bij Huiskamp. Het is verwonderlijk dat de auteur op het niveau van de historiografie het probleem van 'betekenisgeving en definiëring' zo verwaarloost – een probleem dat hij als programmatisch onderdeel van zijn werkwijze uitdrukkelijk opvoert, zij het beperkt tot de situatie van arbeiders in hun bedrijven en in de *shop stewards*-organisatie. Op zichzelf helpt dit de schrijver wel de lezer alert te maken voor het spanningsveld waarin de *shop steward* zich bevindt; opnieuw treft hier echter de discrepantie tussen pretentiefus programma en plichtmatige uitvoering. Zo komt, als voorbeeld, op pagina 136 de introductie van niet meer dan een enigszins genuanceerd vocabulaire, ontleend aan Habermas, te boek als 'een stuk theorievorming', eigenlijk alleen om uit te laten komen dat voor goed begrip van het optreden van *shop stewards* 'in het geheel van wisselende situaties en rollen' 'simpele stereotypering' niet voldoet.

Ondanks alle breukvlakken en fasen is vaak niet duidelijk of uitspraken nu betrekking hebben op een bepaalde faze of meer algemeen bedoeld zijn; zo in het geval van de *shop stewards* en *conveners* die zich in het overleg met staf- en lijnfunctionarissen gaan vereenzelvigen met het 'technische-rationele' betekenisstelsel van de bedrijfsleiding en voeling

verliezen met hun aanhang. Hoofdstuk 9 schetst dit als probleem van de derde fase, hoofdstuk 7 geeft het aan als probleem van algemener strekking. Wat Huiskamp weergeeft als uitkomst van alle waargenomen ontwikkeling, in aanzet in de derde fase te herkennen, komen we ook tegen bij beschrijvingen van de eerste fase. Huiskamp vat op pag. 196 samen: 'De shop stewards' organisaties zijn verzelfstandigd t.o.v. de vakbonden. Werkplekorganisatie begon als een vakbondsvertegenwoordiging binnen de onderneming, een aanhangsel van de vakbond. Werkplekorganisatie is nu een personeelsvertegenwoordiging met de vakbond als haar vertegenwoordigers buiten de onderneming.' Maar over de eerste fase tijdens de eerste Wereldoorlog lezen we: 'De shop steward wordt definitief (sic) van een vakbondsgedelegeerde op de werkplaats een arbeidersgedelegeerde in de vakbond en in de onderneming met onderhandelingsrechten.'

Het kan zijn dat Huiskamp het oog toch op iets anders heeft wanneer hij de balans van de historische ontwikkeling opmaakt. Op pag. 209 luidt zijn afweging: 'Behalve de lonen en de organisatie van het werk komt nu ook de inrichting van het productieproces in ruime zin binnen de invloedssfeer van de arbeiders. Het accent in de strijd voor zeggenschap verschuift van groeps- en afdelingsniveau naar bedrijfsniveau, er is sprake van institutionele zeggenschap.' Dat lijkt een ongerechtvaardigd optimistische samenvatting van iemand die enige pagina's tevoren (195, 199) meldt dat in de praktijk *conveners* en *shop stewards* vaak de zienswijze, de voorstellen en initiatieven van de bedrijfsleiding overnemen zonder duidelijk eigen inbreng.

Het is eigenlijk jammer dat Huiskamp zo sterk uit is geweest op het herkennen van zijn strakke schema in de uiterst complexe geschiedenis van de vakbeweging in Engeland. Hij heeft zich daarmee een extra exercitie opgelegd die afbreuk doet aan de zorgvuldige schets van het complexe historische verloop, met al zijn grilligheid en heen-en-weer. Het curieuze en per saldo belangrijke van zijn boek is echter dat wie zich de moeite getroost, toch in dit boek wel de fragmenten van dit complexe beeld kan herkennen. Het dringt vaak onwillekeurig in Huiskamps betoog door, al is het maar in zijn onbedoelde en onverhoedse tegenspraken.

Wat tenslotte sterk opvalt in dit boek – maar dit terzijde – is een merkwaardig gebrek aan gevoel voor de implicaties van de symbolisch-interactionistische zienswijze bij een auteur die dat perspectief zo uitdrukkelijk en met nadruk in zijn betoog wil opnemen. Juist bij zo'n opzet treft sterk de afwezigheid van een sceptische neiging achter de voorhang van publieke rechtvaardigingen te kijken; zo bijvoorbeeld bij de behandeling van produktiviteitsovereenkomsten voor loonstijging. Hij haalt zonder een spier te vertrekken zorgelijk commentaar aan dat wijst op het opjagen van het arbeidstempo door dergelijke overeenkomsten; toch is voor de onderhandelende partijen de produktiviteitsovereenkomst vaak niet meer dan een politiek en publiek verkoopbaar argument ter legitimering van althans een deel van een overeengekomen (hoge) loonstijging. Achteraf blijkt van de voorgespiegelde produktiviteitsstijging meestal weinig. Evenzeer valt het ontbreken op van behandeling van juist de verschillende definities en interpretaties die met name in sommige linkse kringen in Engeland het verschijnsel van het *shop floor*-activisme heeft opgeroepen. Een deel van de fascinatie van het onderwerp ligt juist in de lezingen die anderen er in hoop of afwijzing van geven.

Aan het eind van zijn betoog komt Huiskamp kort te spreken over het bedrijvenwerk in Nederland en de aanzetten tot vorming van bedrijfsledengroepen. Dat zijn tekenen van een hernieuwd betreden van de werkplaatsen door de vakbeweging, nadat, zoals Leijnse al zei, de erkende vakbeweging in Nederland dit terrein na de Tweede Wereldoorlog had verlaten. Niet zonder slag of stoot overigens. Het korte, bewogen leven van de Eenheidsvakcentrale in Nederland heeft onder meer de betekenis gehad deze ontwikkeling te keren

en een krachtige aanwezigheid van de vakbeweging binnen de bedrijven te verzekeren. Deze aspecten, alsook de interne politieke verdeeldheid van de EVC, de strijd tussen de wisselende CPN-lijn en de bedoelingen van aanhangers van een radensocialisme, krijgen voortreffelijke historische behandeling in de studie van Coomans c.s. Een enkel ideologisch parti-pris van de schrijvers komt wel eens wat onbesuisd aan, maar staat in het algemeen niet de zorgvuldige verzameling en presentatie van een enorme hoeveelheid historisch materiaal in de weg. De hele, intrigerende na-oorlogse periode waarin korte tijd de politieke en arbeidsverhoudingen in Nederland de mogelijkheid van een nieuwe oriëntering leken in te houden, komt in detail en hoofdlijnen duidelijk naar voren.

Speciaal voor wie geïnteresseerd is in de intellectuele uitdaging van confrontering van zienswijzen, betekenisgeving en definiëring, vormt tenslotte het boekje van Rijnvos een prikkelend contrapunt onder de hier besproken boeken. Anders dan Huiskamps boek dat zijn prikkelende werking aan zijn interne tegenspraken ontleent, bestaat het belang van Rijnvos' boek bij de gratie van zijn afwijking van andermans visie. Het is op zichzelf genomen niet erg belangwekkend. In de ogen van Rijnvos ongewenste ontwikkelingen als een opkomende anti-kapitalistische retoriek en neo-marxistische vakbewegingsanalyse pareert hij met een normatief betoog, ingegeven door zijn opvatting en uitleg van de vakbeweging als een vereniging in vrijheid op basis van vier functies – de formulering van het verenigingsdoel, het doelmatig handelen ter verwerkelijking van het ontworpen program, de ontplooiing van het lid en de groepsvorming. Een analogie met opkomst en neergang van de coöperatieve beweging in de vorm van de verbruikscöperatie levert de aardige metafoor voor wat Rijnvos in de geschiedenis van de vakbeweging herkent: het verlies van het oorspronkelijk, maatschappij-hervormend sentiment en de problemen die dat voor leiding, leden en groepsvorming meebrengt. De beweging terug naar apodictische, ideologische uitgangspunten, zoals door hem waargenomen, wijst hij af. De vakbeweging zal zich in voortgaande discussie kritisch-debatterend moeten oriënteren op de problemen van de feitelijk-bestaande samenleving. Bij hem geen sociologische analyse van samenhangen tussen vakbondsorganisatie, processen van decentralisering en centralisering in samenhang met industriële en politieke ontwikkelingen, maar een vermaan zich te bezinnen op de noodzaak van ombuging van de 'trend, volgens welke het private door het collectieve wordt aangetast'. Deze premisse maakt hem blind voor wat diverse auteurs in de bundel van Akkermans aantonen: ondanks alle distantieretoriek neemt nog steeds de vakbeweging op tal van niveaus aan overleg deel in mede-verantwoordelijkheid voor het macro-economische gebeuren. Deze blindheid doet hem spreken (p. 123) van 'de aantasting van de democratie, waaraan de vakbeweging heeft meegewerkt. Zij legde met een àl te grote overtuiging omtrent de juistheid van eigen visie de klemtoon op een kritisch-radical, respectievelijk neo-marxistische beschouwingswijze, met – a priori – een afkeer van de ondernemingsgewijze productie'. Zeker van iemand die zich zo verweert tegen andermans onomstootbare waarheden met een beroep op de waarde van discussie en debat, doet het vreemd aan als even onomstootbare waarheid te vernemen dat slechts het particuliere bedrijfsleven het individuele welvaartsniveau zou genereren en de overheid daar slechts inbreuk op zou maken of neerwaartse druk op zou uitoefenen. Ook dat is immers een waarheid die slechts in debat zijn waarde krijgt.

Noot

1. Overigens laat Huiskamp uitkomen dat met name de *conveners*, hoewel formeel gesproken ook vertegenwoordigers van de leden van één bond, toch namens alle handarbeiders in het bedrijf kunnen optreden (pp. 138, 191)